

УДК 349.2:364.3(477)(091)

Вальчук Олена Іванівна

кандидат історичних наук, асистент кафедри правознавства,

Вінницький державний педагогічний університет

імені М. Коцюбинського

Вальчук Елена Ивановна

кандидат исторических наук, ассистент кафедры правоведения,

Винницкий государственный педагогический университет

имени М. Коцюбинского

Valchuk O. I.

candidate of historical sciences, assistant of the department of law,

Vinnitsa State Pedagogical University named after Mikhail Kotsyubinsky

**СОЦІАЛЬНЕ СТРАХУВАННЯ В КОДЕКСІ ЗАКОНІВ ПРО ПРАЦЮ
УСРР 1922 р. ТА КОДЕКСІ ЗАКОНІВ ПРО ПРАЦЮ УКРАЇНИ**

**СОЦИАЛЬНОЕ СТРАХОВАНИЕ В КОДЕКСЕ ЗАКОНОВ О ТРУДЕ
УССР 1922 г. И КОДЕКСЕ ЗАКОНОВ О ТРУДЕ УКРАИНЫ**

**SOCIAL INSURANCE IN THE LABOR CODE OF THE UKRAINIAN
SOVIET SOCIALIST REPUBLIC IN 1922 AND THE CODE OF LABOR
LAWS OF UKRAINE**

Анотація: У статті розглянуто основні принципи та завдання соцстраху, що знайшли відображення у структурі кодексів законів про працю в радянський період і в роки незалежності України. Окреслено загальний стан чинного національного законодавства у сфері державного соціального страхування. Визначено необхідність відмови від еkleктичного підходу до реформування існуючої системи соцстраху.

Ключові слова: соціальне страхування, працівники, страхові внески, Кодекс

законів про працю УСРР 1922 р., Кодекс законів про працю України.

Аннотация: В статье рассмотрены основные принципы и задания соцстраха, нашедшие отражение в структуре кодексов законов о труде в советский период и в годы независимости Украины. Обозначено общее состояние действующего национального законодательства в сфере государственного социального страхования. Определена необходимость отказа от эклектичного подхода к реформированию существующей системы соцстраха.

Ключевые слова: социальное страхование, работники, страховые взносы, Кодекс законов о труде УССР 1922 г., Кодекс законов о труде Украины.

Summary: The article describes the basic principles and provisions of social insurance, which are reflected in the structure of the Labor Code in the Soviet period and in the years of Ukraine's independence. Denoted general state of existing national legislation in the sphere of social insurance. Identified the necessity the rejection of an eclectic approach to reform the existing social insurance system.

Key words: the social insurance, the employees, insurance premiums, Labor Code of the Ukrainian Soviet Socialist Republic in the 1922, the Code of Labor Laws of Ukraine.

Постановка проблеми. Розвиток людського суспільства в умовах глобалізації неможливий без впровадження інновацій в сучасній політиці, в тому числі і соціальній. Демографічні проблеми, зміна характеру зайнятості населення та соціально-трудова відносин – все це складові частини значно масштабніших процесів, що вимагають детального і уважного вивчення з метою швидкої адаптації до нових світових реалій.

Після розпаду Радянського Союзу, колишнім його суб'єктам у спадок дісталася сформована протягом не одного десятиліття система соціального захисту населення. Проте, у зв'язку зі зміною в 1990-ті роки їх суспільного устрою виникла необхідність вибору нової соціальної моделі держави і,

природно, формування якісно нових соціальних інститутів.

В умовах ринкової економіки відновлення робочої сили здійснюються через заробітну плату і налагоджену систему соціального страхування. Саме тому особливої актуальності набуває вивчення історії розвитку законодавства у сфері соціального страхування, а також дослідження його сучасного стану.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній історіографії радянські кодекси законів про працю аналізуються у контексті дослідження трудових відносин і їх правового регулювання. У зазначеному аспекті соціальне страхування згадується лише під час розгляду власне самої структури кодексів у працях О.М. Олійник [1], Н.О. Харасик [2] та інших науковців, які вивчають історію розвитку трудового законодавства.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. В Україні формування національної системи соціального страхування досі залишається малодослідженою проблемою. На нашу думку, актуальним є вивчення як сучасного стану законодавчої бази соцстраху, так і історичного досвіду в цій сфері. Нормативно-правові акти радянської влади дозволяють реконструювати послідовність змін і водночас сталість у межах окремих елементів системи соціального страхування з 1922 р. до сьогодення.

Метою статті є аналіз і ретроспективна оцінка основних принципів соціального страхування, закріплених в радянських кодексах законів про працю 1922 та 1971 років, для визначення генези та розвитку системи соцстраху в українському трудовому законодавстві.

Виклад основного матеріалу. Базові положення сучасного українського страхового законодавства були закладені в радянський період. Формування нормативно-правової бази розпочалося ще з декрету РНК РСФРР від 15 листопада 1921 р. «Про соціальне страхування осіб, зайнятих найманою працею».

Рішенням ЦВК УСРР 2 грудня 1922 р. був введений у дію Кодекс законів про працю УСРР. Його останній (сімнадцятий) розділ цілком присвячувався соціальному страхуванню. У вісімнадцяти статтях на законодавчому рівні були

закріплені базові положення радянського соцстраху: коло осіб, на яке поширювалося соціальне страхування, види допомог та умови їх надання, а також джерела грошових надходжень [3].

Соціальне страхування поширювалося на всіх осіб, зайнятих найманою працею, незалежно від характеру і тривалості їхньої роботи, способів оплати та форми власності підприємства.

У межах виконуваних соцстрахом завдань передбачалося надання медичної допомоги, допомог у разі тимчасової втрати працездатності (у зв'язку з хворобою, каліцтвом, карантинном, вагітністю, пологами, доглядом за хворим членом сім'ї), допомог по безробіттю, інвалідності, у зв'язку з втратою годувальника, а також додаткових допомог (на дитяче харчування, предмети догляду, поховання).

Головну прибуткову частину бюджету страхових органів складали страхові внески, розмір яких встановлювався у відсотковому співвідношенні до виплаченої заробітної плати. Зобов'язання щодо їх сплати покладалися лише на роботодавців без права стягнення коштів із застрахованих. У примітці до статті 177 також зазначалося, що страхові фонди використовуються виключно на забезпечення потреб робітників і службовців.

Згідно з нормами КЗпП УСРР 1922 р. особи, винні у порушенні страхового законодавства, притягувалися до кримінальної відповідальності.

Перехід до централізованого державного планування, взяття курсу на форсовану індустріалізацію та колективізацію, прийняття першого п'ятирічного плану – обумовили необхідність змін у трудовому законодавстві, а відповідно і завдань радянського соцстраху.

У 1931 р. на сторінках друкованого страхового органу СРСР «Вопросы страхования» в порядку обговорення з'явилася стаття А. Алуфа присвячена питанням соцстраху в новому кодексі законів про працю.

У ній автор зазначав, що в сфері соціального страхування необхідно, в першу чергу, врахувати всі ті зміни, які були викликані ліквідацією безробіття. Анахронізмом, що не відповідав умовам реконструктивного періоду,

визначалися допомоги по безробіттю, передбачені трудовим кодексом 1922 р. Планувалося, що їх відміна не призведе до скорочення відрахувань на соціальне страхування, а, за рахунок збережених коштів, дозволить збільшити витрати на підвищення кваліфікації та перекваліфікацію застрахованих й інші види соцстраху.

У новому трудовому кодексі пропонувалося встановити залежність розміру допомог застрахованим від терміну їх безперервної роботи на одному підприємстві, а також обумовити право виробничих трибуналів призначати знижений розмір пенсій з окремих видів соціального страхування для злісних порушників трудової дисципліни. У сфері медичної допомоги – акцентувати увагу на профілактичних заходах, що не потребували відриву робітника від виробництва (вечірні профілакторії, дієтичні їдальні, одноденні будинки відпочинку), включивши їх до кола завдань соцстраху, і забезпечити пріоритет у наданні цих видів допомоги передовим працівникам. Визначалася необхідність обов'язкової натуралізації таких видів допомог, як одноразова додаткова виплата на предмети догляду за новонародженим, та грошові виплати на дитяче харчування [4, с. 22].

Формально новий кодекс законів про працю не було прийнято, однак діючий зазнав значних трансформацій шляхом внесення змін, а також приєднанням до нього окремих постанов Центрального Виконавчого Комітету та Ради Народних Комісарів СРСР у вигляді офіційних додатків.

Перейдемо до розгляду Кодексу законів про працю УРСР від 10 грудня 1971 р., який зі змінами і доповненнями, досі залишається чинним в Україні.

У першій редакції Кодексу законів про працю України від 23 липня 1996 р. державному соціальному страхуванню було відведено сімнадцяту главу, яка об'єднувала вісім статей, у яких були закладені базові положення цього інституту.

Обов'язкове державне соціальне страхування поширювалося на всіх працівників і здійснювалося за рахунок держави. Внески сплачувалися підприємствами, установами й організаціями без будь-яких відрахувань із

заробітної плати працівників. Закріплювалися наступні види забезпечення по соціальному страхуванню: допомоги на випадок тимчасової непрацездатності (при хворобі, каліцтві, тимчасовому переведенні на іншу роботу в зв'язку із захворюванням, при догляді за хворим членом сім'ї, карантині, санаторно-курортному лікуванні і протезуванні – в розмірі до повного заробітку), з нагоди народження дитини, на поховання, пенсії по старості, інвалідності, в разі втрати годувальника, а також за вислугу років лише для деяких категорій працівників, допомоги по вагітності і пологах виплачувалися протягом усієї відпустки в розмірі повного заробітку. Передбачалися витрати коштів державного соцстраху також на санаторно-курортне лікування працівників, обслуговування їх профілакторіями та будинками відпочинку, на лікувальне (дієтичне) харчування, на утримання дитячих таборів відпочинку й оздоровлення та інші заходи. У статті 258-1 зазначалося, що всі працівники підлягають обов'язковому соціальному страхуванню власником або уповноваженим ним органом від нещасних випадків і професійних захворювань [5].

У поточній редакції КЗпП України сімнадцята глава присвячена загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню та пенсійному забезпеченню і містить вона лише чотири статті, у яких законодавець визначив коло осіб, які підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню, основні джерела коштів та види матеріального забезпечення та соціальних послуг.

У статті 253 зазначається, що загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню підлягають особи, які працюють за трудовим договором (контрактом) на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форми власності, виду діяльності та господарювання або у фізичної особи. У наступній статті зафіксовано, що основними джерелами коштів соцстраху є внески власників підприємств, установ, організацій або уповноважених ними органів чи фізичної особи, працівників. Стаття 255 лише вказує на те, що види матеріального забезпечення та соціальних послуг працівникам, а в окремих випадках і членам їх сімей, умови їх надання та розміри містяться в законах

України [6].

Порівнюючи з першою редакцією КЗпП 1922 р., можемо спостерігати тенденцію до постійного скорочення обсягу розділу, присвяченому соціальному страхуванню. Фактично в поточній редакції КЗпП України його зміст зведено до двох статей і посилань на інші нормативно-правові акти, що також зазнають постійних трансформацій у вигляді змін та доповнень.

З 1 січня 2015 р. набув чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування загальнообов'язкового державного соціального страхування та легалізації фонду оплати праці» [7], згідно з яким Верховною Радою України було внесено зміни до Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» (1999 р.), а також втратив чинність Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами зумовленими похованням» (2001 р.).

Аналізуючи законодавчу базу соціального страхування в Україні станом на 2016 р., зауважимо, що її основу складають декілька законів України: «Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» (1998 р.), «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» (1999 р.), «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» (2000 р.), «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (2003 р.) [8]. На стадії обговорення залишається проект Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне медичне страхування», що свідчить про незавершеність нормативно-правового оформлення системи соцстраху.

Висновки і пропозиції. Підводячи підсумки, зауважимо, що процес змін страхового законодавства набуває особливої динамічності в переломні для держави періоди, що характеризуються значними зрушеннями в політичній, соціально-економічній та ідеологічній сферах. Модернізація національної системи соціального страхування неможлива без усвідомлення необхідності

повної відмови від застарілих, таких, що давно вичерпали свій потенціал, методів формування соціальної політики. Існуюча тенденція реформування шляхом синтезу окремих елементів різних моделей соцстраху без належного вивчення можливості їх ефективного функціонування в умовах, що склалися на сучасному етапі розвитку України, не приносить бажаних результатів. Потрібен більш зважений підхід до перетворень даного соціального інституту, особливо в світлі того, що він впливає на рівень життя населення і безпосередньо пов'язаний з добробутом людей.

Список літератури:

1. Олійник О. М. Порівняльний аналіз кодекса законів про працю 1922 р. УСРР та РСФРР / О. М. Олійник // Збірник наукових праць [Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди]. Серія : «Історія та географія». – 2011. – Вип. 40. – С. 76-82.
2. Харасик Н.О. Правове регулювання працевлаштування робітників та службовців в УСРР в період Нової економічної політики (1921–1929 рр.) / Н.О. Харасик // Форум права. – 2013. – № 1. – С. 1098-1103.
3. СУ УССР. – 1922. – №52. – Ст. 751.
4. Алуп А. Соцстрах в новом кодексе законов о труде / А. Алуп // Вопросы страхования. – 1931. – №1. – С. 22.
5. Кодекс законів про працю України. Перша редакція від 23.07.1996 р. // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/322-08/ed19960723/page6>
6. Кодекс законів про працю України. Поточна редакція від 01.05.2016 р. // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/322-08/page7>
7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування загальнообов'язкового державного соціального страхування та легалізації фонду оплати праці: Закон України від 28.12.2014 №77-VIII // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим

доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/77-19>

8. Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 14.01.1998 №16/98-ВР // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/16/98-вр>; Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 23.09.1999 №1105-XIV // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1105-14>; Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття: Закон України від 02.03.2000 №1533-III // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1533-14>; Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09.07.2003 №1058-IV // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1058-15>.